

אֲדִנִּי מִסִּילַת יִשְׂרָאֵל / הרב דויד שלם

גילוי "שער התורה" הנעלם

מבוא:

ב' נוסחים של מסילת ישרים מצויים בידינו: "נוסח הויכוח" ו"הנוסח המודפס".

באמצע שנת ה'תצ"ה עזב עט"ר מוהר"ר הרמח"ל זלה"ה את עיר הולדתו פאדובה ועבר לגור באמסטרדם. כעבור כשלוש שנים ומחצה, סיים לכתוב את ספרו "מסילת ישרים" נוסח הויכוח. בחתימת הספר כתב:

תָּם וְנִשְׁלָם שְׂבַח לְאֵל בּוֹרֵא עוֹלָם.

וְהָיָה הַשְּׁלֵמָתוֹ יוֹם ד' כ"ה לְחֹדֶשׁ אֱלּוּל הַתַּצֵּחַ לְבִרְיַת עוֹלָם, "בְּרוּךְ ה' לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן".

לאחר שהסתיימה כתיבת הספר, מכורח אילוצים כלכליים ומדיניים פנה הרמח"ל ז"ל לאנשי שלומו בקהילת אמסטרדם ובקשם לסייעו להביאו לדפוס. עמיתיו נענו לבקשתו - לא לפני שאילצו אותו לערוך שינויים מקיפים במבנה המסילה, ובמספר מקומות אף בתכניה. כך נולדה מסילת ישרים "הנוסח המודפס", היא המהדורה הידועה והנפוצה ביותר עד היום. הספר הודפס לראשונה באמסטרדם:

"בשנת כי עת לחננה כי בא מועד לפ"ק".

בהסכמות והברכות שבפתיחה לספר נמצא שדברי הרב רפאל מילדולה ז"ל נכתבו ביום:

"יט לחודש טבת שנת ששון ושמחה ימצא בה לפ"ק".

ונבין מכאן שהמסילה הודפסה בשליש הראשון של שנת ה'ת"ק, כשנה וחצי אחרי סיום כתיבת נוסח הויכוח. ברור איפוא, שהמסילה נכתבה והודפסה בעת שהות הרמח"ל באמסטרדם.

מקור כתב יד ומקבילות

ספריית בית המדרש ללימודי יהדות בניו יורק, מחזיקה בקובץ כתבי יד שכותרתו "כללים ראשונים וכללים שניים קובץ". בסוף הקובץ, נמצאים כתבים שאספם הרב מרדכי שמואל גירונדי זצ"ל שהיה רבה של פאדובה. בין הדפים נמצא מאמר בן שלושה עמודים, וכותרתו "יבאר מאמר ר' פנחס בן יאיר"¹. כתב היד אינו מזוהה, אם כי דומה בצורתו לכתבי יד שמצינו אצל מעתיקי כתבי הרמח"ל זלה"ה.

במאמר, כתב המחבר מבוא ופירוש לברייתא דרבי פנחס בן יאיר בביאור נפלא למילתא הראשונה "תורה מביאה לידי זהירות", בשימת דגש בחשיבות לימוד התורה, וחובת העיסוק

¹ ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, ניו יורק, ניו יורק, ארצות הברית Ms. 9150, דף סריקה 348.

בפנימיותה. תוכן זה שונה לחלוטין מב' המהדורות האחרות של מסילת ישרים וכמעט היה אפשר לחשוב שמדובר במחברים שונים. מצאנו בכתב יד מחיקות וכתובה מחודשת באותו המסמך, צורת כתיבה המתאימה לכתיבת טיוטה ראשונית, וניתן להניח שהכותב ישב לפני הרמח"ל ז"ל ורשם את דבריו.

בחיפוש אחר מקבילות דומות בספרי הרמח"ל ז"ל למאמר זה, מצאנו במאמר "דרך עץ חיים" (שהוא המבוא לספר קל"ח פתחי חכמה) תוכן מקביל וזה לשונו:

"הרי תבין ותדע, שכל הקבלות שנתתי לך עד הנה הן אמת, ולימוד תורתנו הוא ליצר הרע ולסיטרא אחרא – סם המות, ולאחינו בית ישראל הוא סם החיים. והנה תראה, שחורבן בית קדשנו ותפארתנו ושגלינו מארצנו היה בעוון ביטול תורה, כמו שמבואר בתורתנו הקדושה "וַאֲמָרוּ כָּל הַגּוֹיִם עַל מֶה עָשָׂה ה' פֶּכֶה לְאֶרֶץ הַזֹּאת" (דברים כט, כג) – "וַאֲמָרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם" (דברים כט, כד), ו"ברית" האמור שם – היינו תורה.

והנה באמת מצינו, שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר "עַל עֲזָבָם אֶת תּוֹרָתִי" (ירמיהו ט, יב). ובפירוש צווה הנביא "וְאֹתִי עָזְבוּ וְאֶת תּוֹרָתִי לֹא שָׁמְרוּ" (ירמיהו טז, יא), ודרשו חכמינו זכרונם לברכה, "הָלוֹאִי אוֹתִי עָזְבוּ וְאֶת תּוֹרָתִי שָׁמְרוּ" (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ו). נמצא, כל הכעס שכעס הקדוש ברוך הוא על עמו ישראל הוא בשביל התורה. כי בכל פעולה אין מי שיבין שורש הפעולה, איכותה ומהותה – כי אם הפועל בעצמו הוא מבין הפעולה, איכותה, ולאִיזה דבר פעל הפעולה הזאת. לכן הקדוש ברוך הוא, שהוא פועל כל הפעולות, יודע שעסק התורה הוא ראש לכל התיקונים, לכן הזהיר עליה כמה פעמים, וכעס עלינו כל הכעס הזה על אשר עזבו את תורתו" (מאמר דרך עץ חיים).

קטע זה מ"דרך עץ חיים" דומה ביותר לנוסח הנמצא במאמר, וככל שידי מגעת, חיפשתי וסרקתי ספרים ומאגרים רבים, הן של הרמח"ל ז"ל והן של מחברים אחרים ולא מצאתי שום מקור שכ"כ דומה בעניין "מאסה של תורה".

מאמר "דרך עץ חיים" הופרד בדרך מלאכותית ע"י המדפיסים ובמקורו היה מאמר הפתיחה לספר קל"ח פתחי חכמה שנכתב בפאדובה בשנת ה'תצ"ד. מהדמיון והזיקה שביניהם ניתן להניח שהפירוש הזה לברייתא דרפב"י נכתב ככל הנראה סביב אותה השנה, והוא מעין מהדורה קמא למסילה. המשפט האחרון במאמר נמצא בראש עמוד ריק ונפסק באמצע העניין, ונראה שלא היה לו המשך. ניתן לשער שכתבתו הופסקה לטובת ספרים ומאמרים אחרים.

כתיבת המסילה חודשה באמסטרדם במתכונת אחרת ושונה.

רקע סגנונות הכתיבה

כתיבות עט"ר הרמח"ל ז"ל באמסטרדם מגיעות לאחר תלאות, רדיפות וחרמות, שריפה וקבורת אמרי אלוקים, ואינן עוסקות בגלוי בתורת הסוד.

מעבר לתוכן התורני שבמהדורה קמא, ניתן לראות ההדרגה של ממש בתוכן ובסגנון בין כתבי ראשית המסילה לאחריתה. השנים שבהן נכתבה המהדורה קמא היו פוריות ביותר בלימוד ובכתיבת תורת הסוד. בשנת תצ"ד לבדה נכתבו ספרים וחיבורים רבים. חלקם נעלמו, ומהידועים נמצא את מאמר הויכוח, קל"ח פתחי חכמה, כללות האילן, כללים, דעת תבונות, פירוש על מדרש רבה.

במקביל לפריחה בפאדובה נשפו בעורפו קנאי ונציה. למרות הרדיפה ואפילו בזכותה, האיש משה גדל בעירו ושמעו הלך לפניו.

"הנה, שבח לאלקי ישראל, מרבים העם לשוב מעון ולדרוש את דבר ה', ואלו יאספו כל חרד דבר יום ביומו לשמוע חידושים, כאשר יודיע ה' אלי, ובחורים מעם – אשר עד הנה הלכו אחרי הבלי הילדות והשחרות – הנה, ב"ה, נטו מדרך רעה לשוב אל ה' ובאים ולוקחים תיקונים איש איש ממעשיו אשר עשה". (אגרת טו, שנת ת"צ).

"והחכם... כי קם היום לשטן להעלות חמה ולהבעיר אף, לא ידעתי מה חרה לו? כי לולא כהמולתו הייתה שתיקתו, עתה לא נודע מזה לעם הארץ דבר. אשר בבוא ספרו לרבני ויניציאה השם ישמרם – מאז היה ההמון הולך וגדל, ומהתם להכא הגיע, כי גם פה לא נשמע ממני מאומה. אף כי הרב חאגיש חשבה לרעה והאלקים חשבה לטובה למען עשה היום הזה להחיות עם רב, החיל אשר נגע אלקים בלבם לבקש את פני ה', כאשר מהיום ההוא והלאה רבים שבו מעון תהלה לאל, והתורה חוזרת לאכסניא שלה". (אגרת נט שנת ת"צ).

עם הזמן, החלו אותות השבר והאכזבה ממסד ההנהגה הרבני האשכנזי של מרכז אירופא ומזרחה לתת אותותיהם, וככל שרבתה האש מחוץ – היטיב הרמח"ל זלה"ה לזהות ולהצביע על הסיבות שגרמו להשחתת מידות רודפיו.

"הלא זה רע בעוונותינו הרבים, שרוב חכמי ישראל כבר רחקו מעל האמת ומן האור הנעים כבוד ה' אלקינו, ללכת אחרי פלפוליהם של הבל. וה' בוחן לבות הוא יודע אם לעקל אם לעקלקלות הוא, כי אינם נוטים אלא אחרי הבצע והכבוד. ומה שיביא להם מאלה ככל אות נפשם, אותו יבחרו להם". (אגרת פח, תצ"ב).

פוריות עבודתו מבית, ורדיפותיו מבחוץ – הביאוהו להדגיש את חשיבות לימוד פנימיות התורה, שהאור שבה מחזיר את המוטב – תחת מאיסתם בה והפיכתה לכלי למילוי תאוות בצעם.

"השקידה בה, ועל הכל שתהיה חשובה בעיני הקורא בה. וזאת מביאה לידי זהירות וכמו שאמרו זיכרונם לברכה "הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו שהמאור שבה מחזירן למוטב... והנה העסק בתורה – כדי למצא סודותיה והפנימיות שלה... כי זה עיקר לימוד תורה לשמה שהוא למצוא פנימיותה, ואז יגע בכל כחו להבינה, מה שאין בן במי שאין עוסק – רק בפשט" (להלן מ"י מהדורא קמא).

אחרי שקצה נפשו בנגעי בני אדם, יצא הרמח"ל בשנת תצ"ה למסעו לארץ ישראל. בשלב ראשון, היה עליו להגיע לאמסטרדם לתקופה מה טרם עלייתו לא"י². בדרכו לאמסטרדם – השתלם במסכת גהנים במעשה ה"ליניץ" של ביה"ד בפרנקפורט³. מסעו הארוך מפאדובה לאמסטרדם דרך גרמניא העמיק את השבר והכרת תחלואי הדור.

"הנה האשכנזים שלימים וכן רבים, ת"ל, כי בפראנקפורט לבדו יהיו בה כשלוש מאות תלמידי חכמים בני הישיבה, ולב רחב להם להבין ולהשכיל. והנה הם מכלים ימיהם בפוליהם המהבילים וריח חסידות אין בהם, והלואי היה די בזה.

ואם יש בכל מדינת אשכנז אשר עברתי בה, ובכל מדינת הולנד אשר אני יושב בקרבה אנשים חרדים אל דבר ה' ומבקשים לדעת ליראה את ה' ולאהבה אותו ולהתחסד עם קונם, ודאי נער יכתבם.

איטליא, כבר ידעה הכ"ת יותר ממני. ולעת כזאת אין משכיל דורש את אלקים, כי אם תוהו ובוהו וחשך שליטים המה בעיר, ואפילו פירושא דקרא "מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה" לא יבינו ולא ישכילו", (אגרת קת. אלול התצ"ה, אמסטרדם).

בחלוף שלוש שנים ומחצה לשבתו באמסטרדם נולדה המסילה. השבר הגדול ושתיקתו בתורת הסוד הביאו את הרמח"ל לזה"ה לכתובת מסילת ישרים "נוסח הויכוח" – שמהותה תורת תיקון החכמים הריקים שפולס אומנתם, ורחוקים מדרכי האמת ויושר המידות. במרכזה, מוכיח "החסיד" את "החכם", מנצחו, מיישרו ומנחה אותו לאופן לימוד התורה, המצוות, והמידות ע"פ דרך האמת, והיישרה. הרמח"ל אינו חפץ בנצחון ונקמה אלא כוונתו להעלותם במסילה ש"המאור שבא מחזירן למוטב". תכלית רצונו היתה לתת לרודפיו כלים שיעזרו להם לעצור את התדרדרותם המוסרית שכמעט הסירה את ראשו שלו מעליו, לאחר שנאנס להשבע בפרנקפורט: "שמהיום והלאה לא אלמוד עם שום אדם בעולם, יהיה מי שיהיה, ומתי שיהיה, ליחיד או לשנים ויותר חכמת הקבלה", (אגרת קת. יז טבת פרנקפורט).

ידע הרמח"ל ברוח קודשו שבאם יסרב להישבע – יכניס עצמו לכדי סכנה, ותהיה נשקפת סכנה ממשית לחייו לאור העובדה, שביכולת בית הדין לדון אותו כרודף ולמסור אותו לידי השלטון

² ראה הרחבה באתר "קהילת הרמח"ל" < קורות חיים > אמסטרדם. www.ramhal.net

³ שם, בפרק "בורא חושך".

בתוענת מורד במלכות ובכנסיא. באגרת ששגרו שונאיו, התגלתה המזימה והמשימה שהטיל עליהם ראש רודפיו ממרום שבתו בצפון גרמניא:

"וכן הטיל עלינו לגלות לכם, כי במקרה אם הלוצאטו לא ישקוט בשל אותו כתב החרם, אזי יגמור אומר לפנות באמצעות אנשים רמי-המעלה, הקרובים לקיסר ולאפיפיור, שיעלוהו על המוקד באמצע ככר בגלל חוצפתו שכתב כי התהלים של דוד המלך ע"ה עתיד להתבטל ושספר התהלים שלו עולה עליו"⁴, (אגרות, גינצבורג, מוסד בילאליק עמ' תיד).

רבו מהרי"ב שהיה ברגיו שבאיטליא לא ידע מאומה ממזימתם, ועל פליאתו בשאלתו מדוע הסכים לחתום ולהשבע, השיב לו הרמח"ל:

"וכי יקום איש על רעהו ויאמר לו: 'או כתוב וחתום שאתה ממזר' – דרך משל – 'או אסיר ראשך מעליך', האם יתן ראשו תחת רצונו, ולבלתי כתוב וחתום את כל הדבר אשר ירצה – ימסור נפשו למיתה? כן הדבר הזה. הם באים לנגדי בחרב שלופה וקשת דרוכה, רדיפת כל בני הגולה, ואומרים לי, 'או כתוב וחתום על זאת, או נקים עליך מלחמה עד לב השמים', ואני אהיה כ"כ חסר לב ומשתטה לבלתי כתוב מה שהם רוצים? מאין לי כח לעמוד נגד עולם מלא?" (אגרת קי"ח).

רק חסיד ועניו שמעביר על מידותיו, ונפשו כעפר היתה לכל, ראוי ויכול לכתוב את המסילה הישרה לדבקות בבורא.

"וכי יאמרו: 'מדוע לא יצילך ה'?' אף אני אשיבם: 'אני שלו וכל העולם שלו, ואם הוא רוצה בזה, אני מה איכפת לי?'", (אגרת קי"ח).

"האותי יוכיח במוסר אשר שתקתי ואחריש ואשר לא בחרב אצא לקראתם? כמדומה לי שלא עשיתי דבר יפה מזה מימי, אשך הנחתי למתרגזים להתעשש בקנאתם, ויהי אשם ללבבם וזיקות בערו – לחטאת נפשותם... כי זה הדרך אלך בה, להיות מנענע ראשי לכל גל וגל. וכל אשר ידברו עלי אנשי רשע לא חשוב הוא בעיני אפילו כקליפת השום, ולא נופל לבי עליו, כאלו לא היה... אני רודף כבוד, אני מבקש גדולה, מה לי איפה אם ידברו עלי רעה או טובה?" (אגרת קמו).

כל ענין השבועה היה בעיני הרמח"ל בטל ומבוטל, אונס גמור וכחרס הנשבר. למרות הכל, במידת חסידותו העצומה לא שמר לאיש איבה או טינה. בימי שבתו באמסטרדם גזר על עצמו מרצונו שתיקה בלימוד הסוד - ולא מכח אונס השבועה.

⁴ כל ענין אופן ומטרת כתיבת ספר התהלים היה עלילת שוא. הרמח"ל כתב מזמורי תהלים כפי שרבנים רבים עשו בדורו. המזמורים נכתבו לפני התגלות המגיד. רודפיו בדו שהם נכתבו ע"י המגיד, וכן את מטרת הכתיבה כדי ליצור עליו לחץ ופחד מפני מסירה לכנסיא.

"וכבר קשה להם מאד שאינני רוצה ללמד להם חכמת הסוד. ולא משום איסור פראנקפורט אני עושה זה, כי כל המעשה ההוא אצלי כחרס הנשבר, אך כי אינני רוצה בעת הזאת ללמד לשום אחד אפילו דיבור אחד, ועל כן, אפילו דיבור קטן לא הוצאתי ואינני מוציא מפי בזה", (אגרת קיח. אלול התצ"ה).

הדי האירועים הקשים ניכרים היטב בפרק "התורה המביאה לידי זהירות" בראשית "נוסח הויכוח". אם במהדורה קמא הודגשה חובת לימוד פנימיות התורה, סודותיה, והריחוק מהעיסוק ברובד הפשט, עתה מכורח האירועים, גנו הרמח"ל ז"ל את כתיבתו בחובת לימוד פנימיות התורה. מכאן ואילך הודגש בכתובים, שעיקר הלימוד הוא כדי להביא את האדם לידי זהירות במצות, במידות, הרחקתו מיצר הרע והחומריות, ודבקותו בטוב.

"ומי שלא יעסוק בתורה הנה חשך החומריות ילך ויתגבר עליו מדריגה אחר מדריגה, עד שימצא רחוק מן האמת הרחק גדול מאד והוא לא ידע, אשר על כן – אפילו הרהורי דברים לא יעלו על לבו לבקש האמת בהיותו רחוק ממנו. ואם הוא עוסק בתורה, הנה סוף סוף ממילא יתחדש בו ההתעוררות שביארו אל הדרך הטוב. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה, "הלואי אותי עזבו ותורתו שמרו, שהמאור שבה תיה מחזירן למוטב" (סדר הויכוח פרק א').

הממסד הרבני הספרדי באמסטרדם היה פחות קנאי וקיצוני מחבריו האשכנזים ההולנדים ורבני מרכז ומזרח אירופא, וע"כ היה פתוח – באופן חריג למדי – לקבל את הרמח"ל (האשכנזי איטלקי) ז"ל בין שורותיו, לתמוך בו כלכלית, לקבלו כחבר וחכם בבית מדרש "עץ חיים" ולשמוע תורה מפיו. כשמונה חודשים בלבד לאחר הגעתו כתב הרמח"ל לרבו הר"י באסאן ז"ל:

"ואני פה תודה לאל, יושב בכבוד בין הספרדים, אשר המה כלם מחבבים אותי כאלו המה ילדוני. ואין זה אלא ממפלאות תמים דעים, כי הספרדים פה – מאוסים האיטליאני בעיניהם עד מאד... ועכ"ז, ועם כל הדבה הרעה אשר הוציאו עלי, הגביר האל ית' את חסדו עלי ויתן בלבם לחבבני חבה יתירה כיום הזה, עד אשר הגיעו לשים אותי בראשי ישיבתם ה", ושיחתי חולין – בעיניהם כדברי שלמה. והנה כל התלמידי חכמים תודה לאל, מתקבצים ובאים אלי בכל עת אשר פנאי להם, וכבר קשה להם מאד שאינני רוצה ללמד להם חכמת הסוד" (אגרת קיח, אמסטרדם ר"ח אלול התצ"ה).

למרות החיבוק הספרדי הפורטוגזי, לא סרו ממנו עיני ראשי ההנהגה הרבנית האשכנזית ההולנדית שהשתתפה בתמיכתה העדרית בביוזין פרנקפורט, ונראה שאף הקהילה המחבבת נקטה אמצעי זהירות. כשפנה הרמח"ל לקהילה המאמצת וביקש את עזרתה ותמיכתה בהדפסת מסילת ישרים – נוסח הויכוח, עשתה האחרונה ככל שלא ידה להימנע מלהיכנס לוויכוח עם הקהילה האשכנזית אחותה.

אילו צים כלכליים ומדיניים אילצו את עט"ר הרמח"ל לשכתב את גרסת הויכוח ולכתוב גרסה מרוככת, כללית יותר והשווה לכל נפש, שאינה שמה לה למטרה את החכם המפולפל המיושר ע"י החסיד. כך נולדה הגרסה המודפסת, שלא נותר בה זכר לויכוח בין החכם לחסיד, והעדר ההכרח להשתלם במדריגה התחתונה קודם העליה למדריגה שמעליה.

בגרסה המודפסת, לאחר הקדמת המחבר, מתחילה מיד המסילה בביאור מידת הזהירות. פרק התורה הערוך והמצומצם, נעדר מראשית המסילה ונדחק לשליש ולרביע לראש פרק ה' "בביאור מפסידי הזהירות וההרחקה מהם".

אך אם הוא עוסק בתורה, בראותו דרכיה, ציווייה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאיליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה, "הלואי אותי עזבו ותורת שמי, שהמאור שבה מחזירן למוטב" (מס"י המודפס פרק ה').

בתוכן המרוכך נעדרת הפסקה: "ומי שלא יעסוק בתורה הנה חשך החומריית ילך ויתגבר עליו מדריגה אחר מדריגה, עד שימצא רחוק מן האמת הרחק גדול מאד והוא לא ידע, אשר על כן – אפילו ההנהיג דברים לא יעלו על לבו לבקש האמת בהיותו רחוק ממנו",

ובמקומה נכתב: "בראותו דרכיה, ציווייה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאיליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב".

אחרית דבר:

"מסילת ישרים מהדורת קמא" היא מסמך מרתק. היא החוליה שהייתה חסרה בהבנת השתלשלות סוגיית חסרון ביאור ערך "התורה" בברייתת רבי פנחס בן יאיר במהדורה המודפסת. היא גילוי דעתו האמיתית של עט"ר הרמח"ל זלה"ה לסוגיית לימוד התורה, שנשמטה בעוונותינו מפני הרדיפה. ומעבר לכל היא מאמר תורני מאלף בפני עצמו, והחזרת התורה לאכסניא שלה אחרי רפא"ה שנות גלות.

הערות עריכה:

הצעתי בעוני לקרא למאמר "מסילת ישרים מהדורה קמא", מצד היותו המהדורה המוקדמת ביותר הידועה לנו שנכתבה עוד בפאדובה.

הערות וכותרות הנמצאות בכתב מוקטן וגופן שונה (רש"י), וסוגריים אינן במקור ונוספו על ידי, על מנת לסייע ללומד. פוענחו המקורות שבדברי הרב ושובצו במקומם. וכן הוספו סימני פיסוק ע"מ להקל על ההבנה.

מסילת ישרים מהדורא קמא – שער התורה

הקדמת הרב המחבר.

יבאר מאמר ר' פנחס בן יאיר.

תורה מביאה לידי זריזות וכו'.

ידיעת האמת והרחקת השקר והשגיאה הוא על-ידי העיון בתורה ופרושיה, לכן הושמה ראשית לכל במאמר רבי פנחס בן יאיר וזה לשונו, "אמר רבי פנחס בן יאיר, תורה מביאה לידי זריזות" (עבודה זרה כ, ע"ב) וכו'. ומאמר הזה צריך למודעי להבין כל המדות השנויות בה, ונתחיל לבאר בעזרת השם.

הנה אבן הראשה היא התורה והיא מביאה לידי זריזות. ומה שרוצה לומר התורה, היינו השקידה בה, ועל הכל שתהיה חשובה בעיני הקורא בה. וזאת מביאה לידי זריזות וכמו שאמרו ז"ל וזכרונם לברכה "הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו שהמאור שבה מחזירן למוטב" (איכה רבה, פתיחה, סימן ב). ועוד מצינו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה "על עזבם את תורתי" (ירמיהו ט, יב) על שלא ברכו בתורה תחילה" (בבא מציעא, פה, ע"ב). וצריך לשית לב איך מפני זה יגזור גזירה כזאת לישראל והנלע"ד דה"ק דהא אמרו רבותינו זכרונם לברכה, "מזמור לאסף, קינה מבועי ליה, אלא ששפך חמתו על העצים ועל האבנים" (איכה רבה ד, יד).

והנה הברכה בתורה מורה שחשובה היא בעיניו, וכי קורא בלתי ברכה זה הוא מאסה של תורה. ואמרו עוד, "מצינו שויתר הברוך הוא על גילוי עריות וכו', ולא ויתר על מאסה של תורה" (איכה רבה בפתיחה), והיינו, שלא היתה חשובה בעיניהם. וקשה, דהיכן ויתר? הלא החריב את הארץ והגלה אותם מפני הגילוי עריות ועבודה זרה ושפיכות דמים, כדכתיב כמה פעמים. ואם כן, מה ויתר?

ונראה דהני מילי דהא מפני העבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים החריב את הארץ ושרף את ההיכל, ואם כן, היה לו למחול ולא להרוג העם, דהא הכי אמרינן, ששפך וכו', אלא מפני מאסה של תורה הרג גם העם. וזה שאמר "מצינו שויתר", היינו שאלמלא גילוי עריות וכו' - לבד היה שופך על העצים ועל האבנים ומותר על האנשים, אבל מפני מאסה - לא ויתר. וזהו שאומר למעלה "על מה אבדה הארץ" (ירמיהו ט, יא) וכו' - איך לקו בשני דינים: "אבדה הארץ" - היינו עצים ואבנים, ו"נצתה [כמדבר] מבלי עבר" (שם) היינו העם שמתו.

הלא די בעצים ואבנים, שלא ברכו וכו' והיינו מאסה של תורה הנ"ל, כי מה שלא היו מברכים מפני שלא היתה חשובה בעיניהם, וזהו הטעם שלא החזירן למוטב. נמצא שכדי שתחזיר למוטב - צריך שתהיה חשובה בעיני הקורא בה.

אם כן גם כאן דקא אמר "תורה מביאה לידי זריזות", צריך לומר דהוא דוקא בזה התנאי. וענין חשיבות התורה הוא אשר נבאר בענין התורה.

והזריזות בכלל הוא להזהר מהעבירות הבאים לידו ולהנצל מהם, וזה בא על ידי התורה, כי ממנה יודע חומר האיסורין והיינו דקאמרי רבנן מחזירן למוטב. דיש להבין מה הוא לשון "למוטב" דנקט ונראה לומר דה"מ, הנה אמרו רבותינו זכרונם לברכה, "גדולה תשובה שעונות נעשין

זכויות" (ע"פ יומא פו, ע"ב) ופירוש דדוקא מאהבה. ועוד אמרו, "היכי דמי בעל תשובה באותו אדם ובאותה אישה וכו' (שם), והיינו שבא לידו עבירה וניצול הימיתה, וזהו שרופה לומר "מחזירן למוטב". "דמוטב" משמע - יותר טוב ממה שהיה קודם, והיינו "שבא לידו" וכו', שהיא תשובה מאהבה שנעשין לו זכויות, וזה שאמר בכאן "מביאה לידי זהירות" שהוא שבא לידו עבירה - ולהינצל ממנה. וזהו אשר אפרש בעניין הזהירות.

והזירות בכלל הוא להיות רואה את הנולד, ולהשמר שלא לבוא לידי חטא. וזה בא מן הזהירות, כי יען היותו יודע את כל תוקף יצרו שקשה לו לכבשו בשעת החטא - שהוא זהירות - לכן יהיה זריז, וענין הזירות אבאר בעניין הזירות.

וכאשר יהיה זריז יהיה נזכר להיות נקי מחטא. והוא, כי אין אדם צדיק שיהיה נקי, יען כי אם אינו עושה מעשה לפחות יהרהר הרהורי עבירה. אבל הזריז יען כי הוא נשמר שלא לבוא לידי חטא, יהיה נשמר מהרהורי עבירה שהם מביאים לידי חטא, ואז הוא נקי. וכדי להיות נקי יקדש עצמו במותר לו כי כאשר אינו מהרהר בעבירה צריך לפרוש עצמו מן המאכל ומשקה ותענוגים שהם המביאים לאדם הרהורי עבירה.

ופרישות מביאה לידי טהרה, שמלבד שירחק מעליו הטומאה שהם העונות - ישרה עליו הטהרה והוא לילך בדרכי התורה במצות. והטהרה מביאה לידי חסידות שהוא לעשות לפנים משורת הדין. והחסידות מביאה לידי ענוה כי אז מתדבק ביוצרו ונכנע מלפניו כי אז יכיר גדולתו. ענוה מביאה לידי יראת חטא שישמר גם מהשגיאות כי הברוך הוא מדקדק בחסידיו.

יראת חטא מביאה לידי קדושה שהוא השגה בדברים הקדושים. וקדושה מביאה לידי השראת שכיתה. ואז ימלא ה' כל משאלותיו, ואף להחיות מתים על ידו. וכל זה נבאר בעזרת השם כל עניין בפני עצמו.

ואלו הם השערים:

- א. שער חשיבות התורה.
- ב. שער הזהירות מן העבירה הבאה לידו.
- ג. שער הזירות לעשות משמרת לעצמו ולראות את הנולד.
- ד. שער נקיות מהרהורי עבירה.
- ה. שער הפרישות מן המותר.
- ו. שער הטהרה והוא קיום המצות.
- ז. שער חסידות.
- ח. שער הענוה.
- ט. שער יראת חטא.
- י. שער הקדושה והוא השגה בקדושה.
- יא. שער רוח הקודש.
- יב. שער תחית המתים.

פרק א.

שער התורה

דרוש א.

ודע כי מעלות התורה רמה מיוסדם ונראים מן השמות אשר בנגלה כאשר אבאר אחת לאחת כמו, 'נגיד' ו'מים' ו'חלב' וכיוצא.

כבר קדם מאמרנו בדרוש שעבר בביאור תורה הנזכרת במאמר רבי פנחס בן יאיר ואשר בה יהיה עסקנו בשער הזה מה היא, ואמרנו שהוא לימוד התורה עם תנאי שתהיה חשובה בעינינו, וחל עלינו חובת הביאור בפה אלינו הדבר הזה. וזה החילי בע"ה.

בראשית צריך שישים אל לבו ויתקע עצמו בדבר הזה שתורה לא באה לספר סיפורים רק הכל מורה על דברים גדולים והדברים עתיקים.

וכן אמרו בספר הזוהר ח"ג 'רבי שמעון אמר, ווי להווא בר נש דאמר, דהא אורייתא אתא לאחזאה ספורין בעלמא, ומלין דהדייט' עד 'וכל אינון ספורין, לבושין אינון'. (זוהר ח"ג, קנב, ע"א-ע"ב). ובמאמר הזה יש לדקדק הרבה ונבאר אחת אחת.

בתחילה אמר 'ווי' וכו' 'ספורין ומלין דהדייט' ובכאן יש כפל לשון, ונראה דרצה לומר כה, דלא מיבעיא מי שאומר שהם סיפורין בעלמא שזה אוי לו ולנשמתו, אף גם מי שאומר שאינם אלא לקחת מוסר מהם כמו ספרי האומות - גם זה אוי לא. וזה הטעות לא מפני שאומר רע וסרה על הדברים ההם, כי זה אמת לפי הנגלה, אף רעתו הוא שאינו מאמין אלא בפשט הנגלה, ועל זה כבר הם אמרו בתיקונים כמה וכמה פעמים עונש חמור שיש למאמין כן.

וכן אמרו זכרונם לברכה בש"ס פרק חלק, 'תנו רבנן, "והנפש אשר תעשה ביד רמה" (במדבר טו, ל) זה מנשה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי' (סנהדרין צט, ע"ב) וכו', ולא היה עושה, רק שהיה אומר שדברי התורה הם סיפורים בעלמא.

וזוהי מה שאמרו 'כל הקורא פסוק שיר השירים ועושהו כמין זמר' (סנהדרין קא ע"א) וכו' דמה ענין זמר בכאן, אם מנגנו - זה אינו זמר, אלא ודאי דהכי קימא לן כי שיר השירים פשוטו הוא דברי אהבה וידידות בין ישראל לאביהם שבשמים והנה הזמירות הקדושות - לא של חול ושיירי עגבים, כי אלו פשיטא ודאי שנענש עליו עונש חמור מאוד כאשר נבאר במקומו.

נחזור לענין, כי הזמירות הקדושות שלנו כלם הם דברי אהבה והתעוררות בין ישראל לאביהם שבשמים ולכן כל הקורא שיר השירים ועושהו כמין זמר פירוש, שחושבו כמין זמר לבד, ואין בו רק בפשט הנגלה לנו - שהוא כמין זמר עליו נאמר וכו'.

ודייק לישנא דקרא, דקאמר 'חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם' (יחזקאל כ, כה) וכו', והוא כי יש 'חוקים', והם אשר טעמם לא ניתן לדרש, ואין להם טעם לפי הפשט. 'ומשפטים' הם הדברים אשר השכל מחייבם. והנה כאשר נאמין שכל מצוה יש לה שורש למעלה עין לא ראתה, וטעמם גדול וגבוה מאוד, והטעם או הפירוש שאנו נותנים לה לפי הפשט הוא כמו לבוש לבד

לשכך את האוֹזן - אז לא נהרהר אחר החוקים כי בודאי טעמם ישנו למעלה, אבל אין אנו מוצאים לו לבוש ולבוש אותו שיראה לנו.

אבל הכופר חס ושלום בזה ואומר שלא יש כי אם פשט, אם כן נמצאו החוקים שאינם טובים, כי טוב הדבר הוא היות לו טעם נכון ומתוקן. ומשפטים לא יחיו בהם זה נבין במה שאמרו בתיקונים בענין מי שאינו רוצה להאמין אלא בפשט, אמר "ובנין צווחין לתתא ביחודא ואמרין שמע ישראל, ואין קול ואין עונה, הדא הוא דכתיב, "אז יקראנני" (משלי א, כח) (תקנ"ז פב, ע"א) וכו'.

וצריכים אנו לידע למה אמר "שמע ישראל", ואמאי נקט שמע ישראל הכא, ונראה דהנה אמרו שם גם כן על זה "כאלו יסלק נביעו מההוא נהר ומההוא גן" (שם), והנה זה הוא הפרוד הנעשה בשם בין י"ה לו"ה. והנה, על ידי היחוד דקריאת שמע, גורמים ליחד י"ה בו"ה, וכן זה נעשה ע"י לימוד הקבלה. והמרחיק לימוד הקבלה פוגם בזה, ולכן כל עוד שפוגם בזה אפילו יקרא כל היום כלו קריאת שמע ביחוד שאמרנו, עם כל זה הכי הוא "טובל ושרץ בידו", ואינו יכול לתקן וליחד, וזה שאמר "ומשפטים בל יחיו בהם", כי לא אמר ימותו בהם אלא "לא יחיו בהם" (יחזקאל כ, כה) כי החיים מתחדשים לבני אדם הגורמים היחוד.

וכן חזקיהו התפלל "והטוב בעיניך עשיתי" (מלכים ב' כ, ג), שסמך גאולה לתפלה שהוא הבאת האור לנהר ולגן וליחודם. ובשכר זה תבע חיים. והם שאינם רוצים זה היחוד - נמצא "לא יחיו בהם" (יחזקאל כ, כה) כי מתדבקים בטעם הפשוט שבהם.

והנה העסק בתורה - כדי למצא סודותיה והפנימיות שלה, על זה נאמר למיימנים בה ארף חיים [אצ"ל "ארף ימים בימינה" (משלי ג, טז)] כי זה עיקר לימוד תורה לשמה שהוא למצוא פנימיותה, ואז יגע בכל כחו להבינה, מה שאין כן במי שאין עוסק - רק בפשט. ולכן יש להם ארף ימים כדפרישית. ובזה נבין מה שאמרו ז"ל דאימין בה סמא דחיי, דלא אימין בה סמא דמותא (ע"פ שבת פח, ע"ב) דקאמר הלא הפסוק אומר למשמילים בה "עשר וכבוד" (משלי ג, טז), והכי נמי דאורף ימים ליכא מותנא, מיהא מי ליכא? אף בזה יובן כונתו כי אינו אומר למשמאילים בה סמא דמותא דזה אינו רק שלא אימין בה, דיש לחלק בין זה לזה, דמשמאיל נקרא מי שעוסק גם בסוד אף שלא לשמה, אבל דלא אימין הוא שעוסק לשמה אבל לא בסוד, ולכך לו הוא סמא דמותא כמו שהוא במאמר מן התיקונים שהבאתי.

ועוד⁵ אלוהי מילין בענין המימין ומשמל והוא כי הנה כל הדברים שורשם למעלה, אף משתלשלים למטה, וכל יותר שמשתלשלים מתגשמים ומתעבים כדרך שאמרו בזהר בענין המן היורד לישראל, וכן הוא בענין התורה. ובזה נבין מה שאמרו כל התורה כלה שמותיו של הב"ה (ע"פ זוהר יתרו, ז, ע"ב). והוא כי התורה למעלה בשורשה בעולם העליון היא כלה שמות, אף בבואה למטה היא מתהפכת ונעשה כמות שהיא לנו, וזהו ענין הג' הלבוישים הנזכרים בזהר כדלקמן. והנה ד' המה בחינות התורה, והמה גם כן הנזכרים בזהר והם פשט דרש רמז סוד, והסוד הוא מהאצילות. והנה הוא נקרא ימין, והעולמות של מטה הם שמאל. והנה העוסק בסוד - זוכה

⁵ לא כ"כ ברור בכ"י ונראה שכך כוונתו.

לְנִשְׁמָתָא לְנִשְׁמָתָא דְאַצִּילוֹת וְלִכְּנָן יָמֵינוּ מִתְאַרְכִּים כִּי יִנִּיקְתוּ גְדוּלָּה. אֲךָ הָאַחֲרִים עוֹשֵׁר וְכָבוֹד לְבָד וְדִי בָּזָה. וְלִכְּנָן נִמְשְׁלָה הַתּוֹרָה לְנִגִּיד כְּמוֹ שְׁאַמְרוּ ז"ל (שם שבת פח, ע"א). הָרִי מְבוֹאֵר דְּמִיּוֹן הַנִּגִּיד. וְאָמַר עוֹד, "תָּא חֲזִי, אֵית לְבוּשָׁא" וְכו', וְרָאָה וְהָבֵן, כִּי ד' בְּחִינוֹת אָמַר בַּתּוֹרָה וְהֵם כְּנֶגֶד ד' חֻלְקֵי הַנִּשְׁמָה וְהֵם נֶפֶשׁ רוּחַ נִשְׁמָה, וְנִשְׁמָה לְנִשְׁמָה, וְכְנֶגֶד ד' עוֹלָמוֹת וְדִי בָּזָה. הָרִי רְאִינוּ בְּהִדְיָא חַיִּיב הָאֲמוּנָה בְּסוּדוֹת הַתּוֹרָה. וְכֹאשֶׁר יֵאֱמִין בָּזָה אִזּוּ יֵאֱמִין בְּכָל הָאֲזִהָרוֹת הַכְּתוּבוֹת בָּהּ וְלֹא יִקְלוּ בְּעֵינָיו וּבִכְּנָן בָּא לִידֵי זְהִירוֹת.

הַפְּסָקָה הַבָּחֵה שְׁנֵתוֹךְ הַסּוּגִרִים [] הַכְּתִיבּוּ הַרֵב לְכוּתָּ, לְאַחֵר מִכֵּן מִחֲקוֹ וְהַתְּחִיל בְּשָׁנִית "דְּרוֹשׁ שְׁנִי". הַבָּחֵנוּ אוֹתוֹ לְהֵלֵן וְיֵשׁ לְלַמּוֹד הַרֵבָה מִמֶּנּוּ.

[שְׁעַר הַתּוֹרָה: דְּרוֹשׁ ב']

וְהִנֵּה מִן הַדְּבָרִים הָרְאוּיִם לְהֵאֱמִין בְּחִשְׁבֵּיבוֹת הַתּוֹרָה הוּא כִּי הַתּוֹרָה הִיא קְדוּשָׁה וְלֹא תִשְׁרָה – רַק בְּמָקוֹם קְדוֹשׁ. וְלָכֵם הַזְהִירוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה שְׁלֹא לְהִרְהֹר בְּמִקְוֹמוֹת הַמְּטוֹנָפוֹת וְכֵן אָמְרוּ בִּש"ס]

שְׁעַר הַתּוֹרָה: דְּרוֹשׁ שְׁנִי

וְאִמְנָם כְּדִי שְׁתּוּכַל הַתּוֹרָה לְהִבְיָא לִידֵי זְהִירוֹת צְרִיף שְׁתַּהֲיָה תְּקוּעָה בְּלִבּוֹ אֲמוּנָה זֹו שְׁאִין קִיז וְתִכְלָה לְפִירוּשֵׁיהָ וְלְהִבִּין בָּהּ. וְאִף אִם קָרָא וְשָׁנָה וְשָׁלַשׁ, אִם יַחֲזוֹר עוֹד יִמְצָא מְחֻדָּשׁ. וְכֵן אָמְרוּ ז"ל שְׁנִמְשְׁלָה הַתּוֹרָה לְתַאֲנָה, מַה תַּאֲנָה זֹו כָּל זְמַן שְׁאֵדָם מִמִּשְׁמֵשׁ בָּהּ מוֹצֵא בָּהּ תַּאֲנִים, כֵּן הַתּוֹרָה כָּל זְמַן שְׁאֵדָם הוֹגָה בָּהֶם מוֹצֵא בָּהֶם טַעַם" (עִירוּבִין נד ע"א). וְאָמְרוּ עוֹד "דְּדִיָּה יִרְוֶה בְּכָל עֵת" (מְשַׁלִּי ה, יט) מַה הִדָּד הִזָּה כָּל זְמַן שְׁתַּיִנוֹק מִמִּשְׁמֵשׁ בּוֹ מוֹצֵא בּוֹ טַעַם" וְכו' (רש"י קהלת א, ט).

וּמִב' מֵאֲמָרִים אֵלֶּה נִמְצָא טוֹב טַעַם כָּל זְמַן שְׁנִיגָה בָּהֶם וְאִיכָּא לְמִידָק – אִי כְּבָר אֶפְקוּ לָהּ מִדְּדִיָּה, לְמֵאִי אֶצְטְרִיף תַּאֲנָה?

וְנִרְאָה דְּבִתְרֵי עֲנִינֵי מִיִּירֵי. הָאֶחָד בְּתַלְמִיד חֲכָם וְהָאֶחָד בְּעַם הָאֶרֶץ. בְּתַחֲלָה אָמַר "דְּדִיָּה יִרְוֶה בְּכָל עֵת" (מְשַׁלִּי ה, יט) בְּעַם הָאֶרֶץ אִיִּירֵי. וְהֵינּוּ דְּקָאֲמַר שְׁתַּיִנוֹק מִמִּשְׁמֵשׁ בּוֹ, שְׁכָמוֹ שְׁתַּיִנוֹק אִין לוֹ עֲדִיין דַּעַת, כֵּן הָאֵדָם הַזֶּה דְּאִיִּירֵי בֵּיהּ אִינוּ מִבִּין בַּתּוֹרָה. וְהַתַּאֲנִים הוּא לְתַלְמִיד חֲכָם. וְהִנֵּה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוּרֹנָם לְבִרְכָּה, שְׁנִיתָן לְמִשָּׁה רַע"ה הַתּוֹרָה עִם כָּל דְּקָדוּקֵי סוֹפְרִים וְכָל מַה שְּׁעִתִּיד תַּלְמִיד וְתִיק לְחַדָּשׁ. אֲבָל אֵינָם יוֹצֵאִים לְאוֹר אֵלָּא דְּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ, וְזֵהוּ כְּדִמִּיּוֹן הַתַּאֲנָה, שְׁאִין הַתַּאֲנִים נַעֲשִׂים מְחֻדָּשׁ, רַק כָּלֵם יִשְׁנָם בְּשַׁעַת יְצִיאָתָם אֲךָ מִתְּבַשְׁלִים דְּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ כְּעֵנִין הַחִידוּשִׁי הַתּוֹרָה.

וְאָמְרוּ עוֹד, לְמַה נִּמְשְׁלָה לְאִילָה? מַה הָאִילָה רַחֲמָה צָר וְחִבִּיבָה עַל בְּעָלָה... כְּשַׁעַת רַאשׁוֹנָה" (עִירוּבִין נד ע"ב) וְכו'. וְנִעְלָת חֵן שְׁמַעְלָת חֵן עַל לִוְמָדִיָּה. וְאִמְנָם צְרִיכִים אֲנוּ לְהִבִּין מַה קָּשֶׁר הַמֵּאֲמָר

הָיָה אֵילַת אֲהָבִים וְכו', וַיַּעַל חֵן שְׁמַעְלָה חֵן וְכו'.

עד כאן כתב יד.

המשפט האחרון נכתב בראש עמוד ריק, ונראה שכאן הופסקה הכתיבה ולא היה המשך.